

ՄԱՐՏ

Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

«Հնչակ» թերթը դատական մեծի մը համեմատ անձի մը անհատական սեփականութիւնը նկատուելով Կոստանյութեանս պաշտօնական թերթը կը հրատարակուի ՄԱՐՏ անունով:

ՀԱՍՏԷ

L. FRANK,

309, LADBROKE GROVE,

(ENGLAND).

LONDON, W.

ՌՈՒՍԻՈՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Բ.

«Ռուսիոյ հարուստ մը Ռուսիոյ պիտի գահալիմէ մեզի անդունդին խորը թէւալիցութեան ձեռքի կարկառում մը յուսով է:» Այս հարցումն էր մեր առաջին յօդուածին եզրակացութիւնը: Պատասխանը լինուեց 1877-78 թ. պատերազմէն ետքը Հայկական խնդրին նկատմամբ Ռուսիոյ քաղաքականութեան տարբեր սարքեր երեւոյթնորուն ստանձնարարութեանը մէջ:

Ռուսիոյ կառավարութիւնը երբ Հայերը թիւրքին դէմ գրգռելու կը հետամտէր, կամ երբ կը ջանար ուղածին պէս ուղղութիւն մը տալ ազատասիրութեան մեր ինքնաձին շարժումներուն, ո՛չ մեր կորուստը որոշապէս իր կէտ նպատակին էր, ո՛չ ալ մեր փրկութիւնը զրական կերպով իր հոգածութեան առարկան. մեզի այնքան ներքին էր Ռուսիոյ շահերն Հայաստանի վիճակին հիմնական բարեփոխումի մը տկնակութիւնը, որքան վատթարագոյն ապագայի մը երկիւղը: Թիւրքիոյ կործանումը Ռուսիոյ նպատակն է եղած, է. ե պիտի ըլլայ. այդ նպատակը անփոփոխելի է, սակայն անոր հասնելու միջոցները փոփոխական. ուստի կրնայ պատահիլ որ այդ «միջոցները» նպատակներէն մեր ազգային շահերն ալ, բայց կրնան անոնց ալ հակառակիլ: Մեզի կը մնար, եւ գեա կը մնայ, մեր ազգային շահերը չտարկացնել պետութեան մը, որքան ալ մեծ ըլլայ ան, քաղաքական շահերուն:

Համառոտաբար ամփոփենք վերջին քսան տարւան միջոցին թիւրքիոյ կործանումին ձեռնարկներուն մէջ Հայ-կական խնդրին տրուած վերը Ռուսիոյ կողմէն:

Թիւրքերուս պատերազմէն վերջը Բեղդադուրի կառավարութիւնը ուսական շահերուն գերազանցօրէն նըպատաւոր համարեց Հայաստանի մէջ հայ ժողովրդին հզօրացումը: Ազգերանոյր Բ. կայսեր զգացումներն ալ կը մզէին զինքը բրիտանականներու ազատութեան մէջ փնտռել թիւրքիոյն ջանքերէն լաւաւ. հետեւաբար սուլթանն իւր կայսրութիւնը յառաջիկայ անգամուն ալ հայկական ուժով ակարացնելու եւ յօշոտելու խորհուրդը Ռուսիոյ առեւելեան ծրագրին մաս կազմեց: Այս քաղաքականութիւնը յատկօրէն պարզուեցաւ այն հրահանգներուն մէջ զոր 1880-ին վերջերը հայկական բարենորոգումներու խնդրին տոթիւ Ռուսիոյ արտաքին գործերու պաշտօնատունը Կ. Կ. պոլսոյ գեադանին խրկեց:

Վեց պետութիւնները 1880 հոկտեմբեր 3 ին Գրան ներկայացուցին, անմիջական գործադրութիւնը պահանջելով, Հայաստանի բարենորոգումներու ծրագիր մը: Այդ

ծրագրին պատրաստութեանը առթիւ Բեղդադուրի արտաքին գործերու պաշտօնատունը իր հրահանգներովը մէկտեղ իր գոհունակութիւնը կը յայտնէր Կ. Պոլսոյ գեադանին: Ծրագրին ոգին կարելի է ամփոփել քանի մը բառով. հանրային պաշտօններու եւ ծառայութիւններու մէջ կարեւոր տեղ մը կը տրուէր Հայերուն. այս առթիւ Ռուսիոյ արտաքին գործերու նախարարը կը գրէր Կ. Պոլսոյ գեադանին. «Թիւրքիոյ Հայերը բոլորովին անձնուէր են «Ռուսիոյ որմէ կ'ակնկալեն ամէն բարիք. հետեւաբար իւր «ընդ պաշտօններուն մէջ հաւատարմաբար Ռուսիոյ պիւր «տի ծառայեն. Հայերուն միջոցաւ մեր ձեռքը պիտի ունենանք Հայաստանի ամբողջ վարչութիւնը: Հետեւաբար երբ գեա տակաւին Անգլիոյ եւ Ֆրանսայի գեադան «ները չեն անդրադարձած այդ ծրագրէն մեր քաղելիք օգուտներուն, զայն շուտով ընդունել եւ գործադրութեան «մտցնել տաք:» Քաղաքական կացութեան փոփոխութիւնը, եւ անշուշտ Անգլիոյ ու Ֆրանսայի արտաքին պաշտօնատններուն «անգործարձումն» ալ օգնելով, այդ ծրագիրն ալ մնաց անգործադրելի, բայց եւ այնպէս ծրագրին առթիւ Բեղդադուրի բարեացակամ փութաշնորհները ցոյց կուտայ թէ մեր շահերը կրնան Ռուսիոյ շահերուն հետ համաձայն ալ գտնուիլ:

Հայաստանի ինքնավարութեան խնդրը, միշտ ուսական շահերուն համապատասխանող սահմանին մէջ, լեզուաբանական արագ շարժումով մը լուծելու հնարաւորութիւնը զբաղեցուց հայ մտքերը Ալեքսանդր Բ. ի կայսրութեան վերջին օրերը երբ Լորի-Մէլիքով, Ռուսիոյ Դիկա տատար, կը վաղէկը Չարին անսահման փառահալութիւնը, սէրն ու համակրանքը: Այդ 1880 թուականին էր որ այդ ձեռնարկին յաջողութեան համար Վանը յարմարագոյն կեդրոն նշանակուելով, սերտ յարաբերութիւններ հաստատուեցան Վանի, Թիֆլիսի ու Կ. Պոլսոյ միջեւ: Պ. Միլոտի փորձութեան, անուշ Վանի Արարատեան վարժապետանոցին, 1880 գեադաններին Վանէն Պոլսոյ եկաւ, անցնելով Թիֆլիսէն, իր պաշտօնական միջնորդ մը երեք կեդրոններու միջեւ հարկ եղած կարգադրութիւններուն համար: Այստեղական նախապատրաստութիւնները առաջ կը տարուէին Թիֆլիսի մէջ ստական իշխանութեան լոյսաւորութեամբ. Կովկասի հայ օրագրագետները եւ իրենց կուսակցութիւնները կը միաբանէին համերաշխաբար գործելով շուտ հնչեցնել վճռական ժամը: Եւ ահա Ոչնչական ստամբ մը սպաննելով Ալեքսանդր Բ. կայսրը կը թաղէր միանգամայն ուսական եւ հայկական շահերու համերաշխութեամբ Հայաստանի վիճակին բարեփոխութեան յոյսը:

Ռուսիոյ համար 1881 ժամա 1/13 թուականը ազիտաբեր օր մը եղաւ. Լորի-Մէլիքովի, Միլոտի եւ իրենց ընկերներուն ազատական քաղաքականութիւնը կը մեռնէր Ալեքսանդր Բ. ի հետ: Եւ որ ձաքը, Ալեքսանդր Բ., իր բնածին հակամեծիւնն ու Ոչնչականութեան սարսափէն մղուած, ուղեց երկաթէ ձեռքով խեղդամահ մեռցնել ազատասիրական ամենաթիկնէն ձգտումն իսկ. քաղաքական կանոններուն մէջ մարդասիրական ու եւ ի նկատում Ռուսիոյ շահերուն դէմ զաւանդութիւն հռչակեց: Ալեքսանդր Բ. ի թէ՛ արտաքին եւ թէ՛ ներքին քաղաքականութիւնը հիմնական փոփոխութիւններու ենթարկուեցաւ:

Թիւրքիոյ բրիտանեայ ժողովուրդները հետզհետ հասկցան թէ այլեւս ներքին չէր իրենց յուսովը ըլլալ աւանդական «Ազատարար ձաքին» վրայ: Բայց Ալեքսանդր Բ. եթէ թիւրքիոյ բրիտանեայներուն ազատութեան բարեկամը չէր, սակայն իր ճշտաբար սուս կը մնար միշտ թիւր-

քիոյ մահացու թշնամին. ինքն ալ առանց ընդհատելու առաջ պիտի տանէր սուլթաններու կայսրութեան կործանումը որ իր հայրերէն իրեն թողուած նախնական կտակն էր: Սակայն կը զիմը նպատակին իր հօրմէն տարբեր ճամբով մը: Փոխանակ բրիտանեայներու ազատագրութեամբը թիւրքիոյն ոչնչացնելու, անոնց աղէտներուն մէջէն կը փնտռէր կործանումի զօրաւորագոյն ուժը:

Եւրոպայի ընդհանուր կացութիւնը հզօրապէս ներգործեց Ալեքսանդր Բ. ի համոզումներուն մէջ ամրապնդելու: Երբեք Նիզակապիցութիւնը նոր կազմուած, վտանգաւոր սպառնալիք մը կը հանդիսանար, եթէ ոչ պատեւազմի երկիւղ ազդելով, զոնէ Ռուսիոյ քաղաքական յառաջխաղացութեան դէմ արգելք կանգնելով: Իսկ Պոլսոյ կարիւր ընթացքը ձարին հետ ամբողջ ուսական եւ սլաական աշխարհը ապուշ կը թողուր: Պոլսկարները կը թօթափէին Ռուսիոյ ինամակալութեան լուծը, ու Եւրոպայի մէջ փոխանակ անոր յառաջապահները ներկայանայու եւ ուսական քաղաքականութեան զօրավիգները գառնաւու, կը միանային Ռուսիոյ հակառակորդներուն եւ ձեռքերէն կ'երկնցնէին զարեւելի վեր իրենց արիւնը ծծող թիւրքին, անոր հետ մէկտեղ պաւելու համար ընդգէմ այն բրիտանեայ ազգին որուն արիւնովը փրկուած էին թրքական լուծէն:

Պոլսկարական «ապերախտութիւնը» ուժ պիտի տար Ալեքսանդր Բ. ի բնական արամագրութիւններուն ու աւելի եւս պիտի մզըր զինքը թիւրքիոյ բրիտանեայ Հայերուն դէմ թշնամական քաղաքականութեան: Սլաւ օրթոտոքս Պոլսկարը որ իր անկախութիւնը կը պարտէր Ռուսիոյ առեւելին եթէ հիմա իր ազգային քաղաքական շահերը ուսականներէն անջատ նկատելով իր բարեբաղին դէմ կը դառնար, ինչ յոյս կարելի էր գնել ո՛չ սլաւ, ո՛չ օրթոտոքս հայ բրիտանեայներու վրայ. կարելի չէ՞ր կասկածիլ թէ ասոնք անգամ մը ազատագրուել յետոյ պիտի դառնային Ռուսիոյ յոռեզոյն թշնամիները նոյն իսկ ուսական սահմանապահներ վրայ:

Չարը շրջապատող յետադէմ քաղաքականները կ'օգտուէին միանգամայն այն կարգ մը հրատարակութիւններէն ու ձեռնարկներէն որոնք թէեւ բոլորովին օտարոտի հայկական գաղափարներուն ու զգացումներուն բայց եւ այնպէս կոնային բաւական զօրաւոր զենքեր համարուելու օւժանդակ ներգործելու ձաքին մարին վրայ: Այդ թուականներուն էր որ Ժընեվիկան խմբակը երեւան գալով կը յայտարարէր թէ՛ երբ փրկուէր թրքական Հայաստանը, ճամբար մը պիտի ըլլար ան հոնիկ յարձակելու կովկասի վրայ ու զայն յօշոտելու: Պոլսկարները զոնէ ազատագրուել յետոյ իրենց «զոյնը դուրս տուած էին», իսկ Հայերը գեա տակաւին թիւրքին թուրին տակ եւ արգելի կը ջանային սպառնալիք մը դառնալ Ռուսիոյ գոյութեան:

Ու իբր թէ այդ դատարկ խօսքերը բաւական ապահովութիւններ չհամարուէին մեր թշնամիներուն ձեռքը, Ժընեվիկները կը ջանային տեսականը գործնականով հաստատել եւ զօրացնել: Կը միջամտէին բոլոր Ռուսիոյ ներքին գործերուն որոնք կը մտնէին իրենց կայսրը, պահպանողական Ռուսիոյ, ազատամիտ Ռուսիոյ: Ռուսական կառավարութիւնը իր զօրքերը խրկելով պարսկական հողը անիկ կը վերցնէր ու կովկաս բերելով կը բանաւորէր այն կովկասեան Ժընեվիկները որոնք պարսկական հողէն կովկասի վրայով Բեղդադուրի ու Մոսկուայի մէջ միջնորդներ կը հանդիսանային այնպիսի գործերու որոնք հայկական խնդրին, Հայաստանի բարեկարգութիւններու հարցին հետ ու եւ անհաշու շանկէին: Ալեքսանդր Բ. ի քաղաքական ձգտումներ որոնք թէեւ հայկական պատէն

դուրս, սակայն զգալիորեն հայ անուններու տակ դուրս գալով բաւական կ'ըլլային հակահայկական բաղադրականութիւնը Ռուսիոյ մէջ զօրացնելու:

Ու այս բոլոր զանազան ձախորդ հանգամանքներու և պարտականութիւններու շրջանին ընթացքին Ալեքսանդր Բ. ի մեղի նպատակաւ բաղադրականութիւնը որուն կը յաջորդէր ոչ թէ անտարբերութիւն — ինչ որ կրնար զուրկել մը համարուել — այլ աղիտաւոր թշնամութիւն մը: Ալեքսանդր Բ. կայսրը երբ Բեդրպուրի ընդունեց խորհն Նար-պէյ եպիսկոպոսը, անկեղծ համակրանքի շնորհով մը յայտարարեց անոր:

— J'aime les Arme'niens (Ես կը սիրեմ Հայերը):

Ալեքսանդր Գ. Բեդրպուրիի օսմանեան դեսպանին իր բերնովը հետեւեալ հրահանգը կուտար:

— Tuez-les, massacrez-les. (սպաննեցէք զանոնք, կոտորեցէք զանոնք — Հայերը):

* *

Ստոնի կոտորածէն ետքը հայկական խնդրին նկատմամբ Բեդրպուրիի բաղադրականութիւնը նոր փոփոխութեան մը ենթարկուեցաւ: Գիտելով իրեն մեղի նպատակաւ: Ռուսիոյ թէ՛ արտաքին տեսակէտները եւ թէ՛ ներքին կացութիւնը կը պարտաւորէին զինքը վերադառնալ, գոնէ մասամբ, Ալեքսանդր Բ. ի բաղադրականութեան:

Այդ ջարդը ուժգնապէս ցնցած էր Անգլիան որուն կառավարիչները ազատականներն էին: Թիւրքիոյ թշնամի, Պուլիարիոյ կոտորածներուն առթիւ Անգլիան սարսնցնելով Թիւրքիոյ դէմ ուսական պատերազմը զերաւ ցնդող կուսակցութիւնը չէր կրնար խղիւղ Հայաստանի կոտորածներուն դէմ բարձրացած բողոքի մը ձայնը, եւ ոչ ալ անտարբեր հանդիսատես մնալ վայրագ կառավարութեան մը ոճրագործութիւններուն որոնք այլեւս կէս մով թի մէջ ծածկուած չէին մնար: Անգլիոյ կառավարութիւնը պարտաւոր էր միջամտել հայկական խնդրին: Ռուսիոյ կառավարութիւնը չէր կարող զիմադրել այդ միջամտութեան: Խլաւութեան թշնամի և արեւելեան քրիստոնէութեան պաշտպան հոգակուած ձառը կրնար զազանապէս հրահանգել խալիֆը իր քրիստոնէայ հպատակները կոտորելու, բայց չէր կրնար միամիտ յայտնապէս սուլթանին պաշտպանը հանդիսանալ: Ռուսիոյ կը մնար կա'մ լծոյ տալ Անգլիոյ միայնակ դործել, կա'մ անոր միանալով պաշտպանել հաւածուած քրիստոնէութիւնը: Այս միաբանութիւնը աւելի նպատակաւ երեւցաւ Ռուսիոյ շահերուն, մասնաւորապէս Անգլիոյ ներքին կացութիւնն ալ մինչև աստիճան մը կ'ազդէր Բեդրպուրիի կառավարութեան խորհուրդներուն վրայ: Ռուսիա Անգլիոյ ազատական նախարարութեան մը հետ ընդհանրապէս հաշտ կ'ընթանայ: ազատական կուսակցութիւնը Ռուսիոյ բարեկամ կը սեպուի: Ստոնի կոտորածին առթիւ Ռուսիա չէր ուզեր գիտարկել կացութեան մը մասնակցութիւնը: Երեսփոխանական նոր ընտրութիւնները հաւանական կը թուէին: Հայաստանի կոտորածներուն առթիւ ազատական նախարարութեան անկարողութիւնը պահանջողականներուն յաղթանակը զիրարցնելու պատճառներէն մէկը սխալ կրնար ըլլալ, ինչ որ շատ ախորժակ չէր Բեդրպուրիի:

Ռուսիոյ ներքին վիճակն ալ խառնակ էր: Ալեքսանդր Գ. ի երկարատեւ հիւանդութիւնը, յետոյ մահը, արտաքին գործերու նախարար Կիւրսի ակարութիւնն ու թուլութիւնը գրեթէ իր կողմնացոյցը առժամապէս կորսնցնել տուած էին արտաքին գործերու պաշտօնատան:

Այս բոլոր բարեղէպ գուղաղիւլութիւնները Ռուսիոյ բաղադրականութիւնը մեր գաղտնի նպատակաւ ճամբու մէջ կը դնէին:

Քաղաքական ուղղութեան փոփոխումը շուտով զգալի եղաւ Պուլիա. Պ. Նէլիտաֆի վարմունքը Գրան դէմ իրեն տայաւ, իսկ մեղի նկատմամբ բոլորովին համակիր: Իդ-միլեան եպիսկոպոս երբ պատրիարք ընտրուեցաւ Պ. Նէլիտաֆի իր շնորհաւորական այցելութեան միջոցին մեր լաւատրուարքին բով գտաւ և Յունաց պատրիարքը և ահա իր կողմէն բաղադրական յայտարարութեամբ մը սրտաւնդեց Հայոց նորընտիր պատրիարքը:

— Հոս երեք եղբայրներ միացած ենք:

Պատրիարքի մը վրայ ազդող սրտայայտ բացատրութիւն

որ տանընդորս տարուան հակահայկական բաղադրականութիւնը մոռցնել կուտար, յոյսերով լեցուն ապագայի մը իբր աւետարներ:

Հայկական բարենորոգումներու խնդրին մէջ Ռուսիոյ բաղադրականութեան նոր փոփոխութիւնը մեղի ի նպատակաւ արդիւնաւորել տալու համար Պ. Նէլիտաֆի Կ. Պուլիա անկեղծօրէն աշխատեցաւ: Եւ այսպէս Ռուսիոյ աշխատութեամբ Գրան ներկայացուեցաւ 1895 յայտ 11 ժրաւորը որ ազդային նոր կեանքի մը նոր թուականը կը խոստանար Հայերուն:

* *

Եւ ահա դարձեալ նորէն փոփոխութիւն 1895 ի աշնան: Փոխանակ նոր կեանքի թուականի մը ուրիշ թուական մը կը բացուէր, ու անոր սկզբնաւորութիւնը կ'ողջունէր սուլթանը Ռուսիոյ ծովային սահմանադրէին: Ու՛մ կրնայ տարակուսել թէ առանց Ռուսիոյ բարեկամ հաւանութեանը Սուլթանը պիտի համարձակէր ուսական նաւատորմին ուժերուն իշխանութեան ներքեւ գողահար բաղքէ մը բարձրացնել քրիստոնէական կոտորածին դրօշակը: Ու՛ Վուսթիքի «փախկանկատութիւնները», ոչ Տարտանի «կնճռոտութիւնները» կը կաշկանդէին Ռուսիոյ ձեռքերը երբ իր մարտանաւերէն պատուհասակոծ պատմէր Տրապիզոնի ոճրագործ խուժանը և անոնց հրաւանատար փաշան: Արդարաւորով այս վրիժառութեան պիտի ընկերանային քրիստոնէայ աշխարհին ջերմագին ծափահարութիւնները: Մօտեցան ուսական մարտանաւերը արիւնդող այդ ծովափերէն: «Բաշարի» նաւաւները զուրկ թռան: Փողոյները լեցուն էին քրիստոնէայ Հայերուն զիակներով: անցուցարձը դժուար էր: «ասպետական աղբիւր» զուտակները այդ զիակներուն վրայէն ցատքընդուլ, իբր պարտաւոր մը մէջէն, յառաջացան ու դաշին իրենց պարէնը և ըմպելիքը հայկալիքներ, ուրախ զուարթ ևս դարձան:

Փոխուած էր Ռուսիոյ բաղադրականութիւնը վառն զի հիմնական փոփոխութիւններ կրած էին ներքին գործերը, միանգամայն Եւրոպայի գործերուն մէջ ալ նորութիւններ երևան եկած էին:

Նորագոյն ձառք մը ետքը Ռուսիա ունեցած էր նաեւ արտաքին գործերու նոր նախարար մըն ալ որ պետութեան արտաքին աշխարհակարութեանը տարբեր ուղղութիւն կը դրոշմէր: Իշխան Լուպանֆի ծրագրին մէջ արեւելեան խնդրը առժամային կերպով երկրորդական կարեւորութիւն ունենալու վիճակուած ըլլալով, Թիւրքիոյ մէջ ալ ո' եւ զործոն բաղադրականութիւն նախարարին խորհուրդներուն անդամը և անհրաժեշտ կ'երեւար: սուլթանին միջամտութիւնը էն կարճ միջոցը համարուեցաւ հայկական խնդրը առժամային կերպով փակելու համար:

Եւրոպայի մէջ ալ նորութիւններ տառջ եկեր էին: Չինեւաբոնական պատերազմին վերջանալու տուն Անգլիա Ռուսիոյ առաջարկներուն ընդունելութեանը վարձատր դանդաղելով, Գերմանիա առթիւն օգտուած էր իր աշխատութիւնը տալու Գրանային խնդրին մէջ ուսական շահերուն յաջողութեանը: միայն Դայրադոյն—Արեւելի գործերուն համար առժամային նիգակակցութիւն մը կազմեցին Ռուսիա, Ֆրանսա և Գերմանիա: այդ միաբանութիւնը շարունակուեցաւ և մեր Արեւելի մէջ ալ: հայկական խնդրին համար կազմուած անգլո-աւստրիական համաձայնութեան կը յաջորդէր ուս-ֆրանսիական համաձայնութիւնը, ինչ որ աւելի նպատակաւոր մը էր ուսական համար հայկական նոր բաղադրականութեան: և այդ համաձայնութիւնը կը վերածուէր եւրոպական գոնդերի:

Այս միջոցին Մեծ—Բրիտանիոյ մէջ երեսփոխանական նոր ընտրութիւններ կատարուելով պահանջողական կուսակցութիւնը ահեղ մեծամասնութեամբ կը յաջորդէր ազատականներուն: ուսական կառավարութիւնը որ առին առն ազատականներուն հետ քիչ շատ համաձայն երթալու արժանաւոր երեւցած է, չէր ուզեր այլեւս հայկական խնդրին նպատակաւ լուծուով մը հաճախատար ըլլալ Սուլթանի դահլիճին ու զօրացնել անոր բարոյական ազդեցութիւնը: Անգլիոյ նոր վարչապետն ալ հանդարտ չմնալով կը զրգռէր ուսական նախնիներ: Սուլթանի Հայոց ապահովութեանը համար իր նախորդին պատրաստած մայիս 11 ժրագիրը անբաւական կը գտնէր և աւելի հը-

զօր երաշխաւորութիւններ ձեռք բերելու պէտքը զգացնել կուտար: Ռուսիոյ համար բնաւ հաճելի չէր Հայաստանի բարենորոգումները շատ հաստատուն հիմքու վրայ հանգչած տեսնել, նամանաւոր Անգլիոյ պահանջողական դահլիճին հովանաւորութեամբ: Սուլթանի վարչապետութիւնը եւ անոր ձգտումները հայկական խնդրին մէջ աւելի առաջ մղեցին Ռուսիան Թիւրքիոյ Հայերուն նկատմամբ 1894 թվերէն առնալով ի վեր հետեւած բաղադրականութիւնը փոխելու:

Սուլթանի դահլիճը սակայն չէր ուզեր հայկական խնդրին մէջ յաղթուիլ: ինչ որ նախարարապետը սպասուող իր անկերու բաղադրականութեամբ չէր կրցած յաջողցնել հիմա կը ջանար զայն ճարտար գիտնապետութեամբ ձեռք բերել շուտով: Նոսալի սկսած էին ջարդարներու հառաչները, սարսափի օրերուն յաջորդած տեսակ մը հանդարտութիւն իր հետ արհաւիրք կը բերէր խիղճներու: աւերակներու աշխարհէն հետզհետէ Եւրոպա հասած զրոյցները, նախ առաւելանման վէպերու պէս պատմուել յետոյ, ա'լ էն թերհաւատներն ալ կը համոզուէին տխուր ճշմարտութեան: Անգլիոյ արտաքին գործերու նախարարը կը ջանար օգտուիլ այս բոլոր հանգամանքներէն համոզելու համար պետութիւնները Հայաստանի հիմնական բարեկարգութիւններու անհրաժեշտ հարկին վրայ: Անգլիական մամուլը սկսած էր մէջտեղ հանել այդ խորհուրդները որոնց յաջողութեանը համար Ռուսիոյ հաւանութիւնը անհրաժեշտ էր: Օգոստոս 14/26 թվերը հասնելով գործերուն վիճակը բոլորովին փոխուեցաւ:

Պուլիոյ կոտորածէն ետքը «յառաջիկա հայկական բարենորոգումներու» խնդրը Եւրոպայի օրակարգէն ջրնջուեցաւ: անոր յաջորդեց ընդհանուր բարեկարգութիւններու հարցը: Ռուսիա նորէն իր բաղադրական բնութեան մէջ փոփոխութիւն մտցուց: Երկարածիկ վարանումներէ յետոյ ձառը իր հաւանութիւնը տուաւ սուլթանին դէմ ի հարկին խիստ միջոցներ անօրինելու անգլիական առաջարկին, որուն ընդունելութեամբ թերեւս ներքին ըլլար բան մը յուսալ: Յունական պատերազմը խանգարեց այս կարգադրութիւնը, սակայն մեղի համար կարեւորն այն է թէ Ռուսիա համակերպեցաւ անգլիական նախաձեռնութեամբ ներկայացուած ծրագիրներու որոնց մէջ հայ ժողովրդին ալ բարեկր կրնար սպասուիլ:

* *

Թիւրքիոյ նկատմամբ Բեդրպուրիի բռն տարուան բաղադրականութեան զիւարէն գծերուն պատկերացումը ահա ցոյց կուտայ որ Ռուսիա եթէ միօրինակ ուղղութեամբ կը հետամտի Թիւրքիոյ բանդումին, նոյն ան խոտոր ընթացքին չի հետեւիր հայկական խնդրին մէջ: օրուան նկատումներուն համեմատ ուսական բաղադրականութիւնը մերթ մեղի նպատակաւ կը միտի, մերթ ան նպատակ: Այդ փոփոխութիւնները տեսնեք: նպատակաւ: Ալեքսանդր Բ. ի օրով: անհրաժեշտ: Ալեքսանդր Գ. ի գաւազակութեամբ նպատակաւ: Ստոնէն ետքը: անհրաժեշտ: մեծ կոտորածներու սկզբնաւորութեանը: նպատակաւ: 1896 թ առաջին ամիսներէն սկսած: Ռուսիա առաջնորդուելով անցեալին կարող ենք սպասել թէ ասիլ ետքն ալ այդ բաղադրականութիւնը կրնայ ենթարկուիլ այնպիսի փոփոխութիւններու որոնցմէ մենք ալ մինչև աստիճան մը թերեւս կարենանք օգտուիլ: Օրուան բաղադրականութիւնը ուժ կուտայ այս տեսութեան: Ռուսիոյ կողմէն հակաթրքական միջամտութեան մը նշանները օրէ օր կ'աւելնան:

Ահարկ մը տալով բռն տարուան թրքաւորման բաղադրականութեանը Ռուսիոյ բաղադրած օգտաներուն վրայ վերջացնեք այս յօդուածը: Հայ ժողովուրդը այս վերջարանին կրնայ եզրակացնել թէ շատ շատը ինչ կըրնանք սպասել Ռուսիոյ «հայաստանութեան»:

* *

Թիւրքիա բռն տարուան իրադրութեան յետոյ այսօր կը գտնուի շատ աւելի վատթար կացութեան մէջ քան թէ 1876 թին: Ինկաթիլ բոլոր խորապէս ճարտարութեամբ չկրցաւ հասցնել Թիւրքիան այս օրուանին պէս սոգորմիլ վիճակի մը: Բանակը անգոր, անտեսական վիճակի յուսահատական, բարոյական վարկը փճացած: Օսմանեան

կայսրութիւնը այսօր հոգեւորք կէս-դիակի մը պէս փրո-
ւած է Ուստիոյ ստեղծութեան տակ, ու Եւրոպայի իր վերջի-
նալ խղճին հանգարտացումը ձաթէն կ'ակնկալէ: Այս-
պէս չէ՞ր եւ 1876 ին ալ պոլսկարական կոտորածներէն
ետքը:

Թիւրքիոյ հայը եթէ 1880 հոկտեմբեր 3 ի ծրագրին
համեմատ կրնար ինք բարգաւաճելով միանգամայն օգ-
տակար ըլլալ Ուստիոյ, հիմա իր աղէտներուն անհունու-
թեամբը աւելի մեծ եւ վրական կերպով կը նպաստէ ու-
սական շահերուն: Թիւրքիոյ մէջ հանդիսաւ, զարգացած,
իր ազգայնութեան պահպանումին երաշխաւորութիւնը
վայելող հայութիւն մը օտմանեան կայսրութեան ապահով
մէկ յենարանը պիտի ըլլար. Հայը իր խելքովը, բարոյա-
կանովը, վարչական յատկութիւններովը նիւթական ու
բարոյական ուժ մը պիտի ըլլար այն երկրին որուն այսօր
աղիտաբերն է, ինքն ալ աղիտաւոր կացութեան մասնուած:
Աւանց Հայուն թշուառութեանը Ուստիա պիտի չի կըր-
նար Թիւրքիան այսքան շուտ եւ ապահովապէս կործան-
ուած անանիւ:

Ընդունուած ճշմարտութիւն մըն էր նաեւ թէ Ուստիա
կը պարտաւորուէր լաւ վարուիլ Կովկասի հայերուն հետ
չխրոչեցնելու համար Թիւրքիոյ Հայերը, որոնց աշակ-
ցութեանը պէտք ունէր իր ծրագրերուն յաջողութեանը
համար: Ամէն պետութիւն կը սիրէ իր գէմը ուժ մը պա-
կաս ունենալ, ինքն ալ զոհողութիւն մը պակաս կ'ընէ.
Թիւրքիոյ Հայերուն տկարացումը ուժի մը Ընդունի էր.
այսօր այլեւս Ուստիա պէտք չունի Թիւրքիոյ Հայերը
սիրաշահելու համար յետաձգել Կովկասի մէջ իր հայա-
սպան ծրագրերը: Թիւրքիոյ Հայը թշուառ, կործան-
ուած, հայրենի երկրէն աստանդական, հիմա ալ պատ-
նէջ մը չէ:

Ուշագրութեան արժանի է որ Կովկասի Հայերուն դէմ
զրահան հալածանքը սկսաւ այն պահուն երբ ասորին
Թիւրքիոյ մէջ ալ ուստական քաղաքականութիւնը անըն-
դատաւ դարձաւ հայերուն: Կովկասի հայ զարթոնքներուն
փակումը թուականը կը բացուի Արեւոտայի Գ. ի գահակա-
լութեան առաջին տարինը, 1884 ի առաջին ամիսներուն:
Այդ հալածանքը սուրագծուած էր ճիշդ այն ատեն երբ
Թիւրքիոյ Հայերուն նկատմամբ Արեւոտայի Բ. ի օրէն
տարբեր ընթացքի մը հետեւելու որոշումը կը արուէր: Ու
հետզհետէ ինչ չափով որ կը բարձրանային մեր աղիտա-
չտիկն աստիճանները նոյն համեմատութեամբ Ուստիա
կը հետամտէր մահաճոյնի կովկասեան հայութիւնը: Ու
այն օրը երբ Թիւրքիոյ Հայը ալ ամենազարհուրելի վի-
ճակի մը կ'ենթարկուէր, ուստական կառավարութիւնը այդ
օրը էն բարեգէպ թուականը կը հռչակէ Հայերուն ձեռքէն
խլելու համար այն նախակրթարաններն իսկ ուր հայ մա-
նուկը գտնէ մանր մանր գիտելիքները հայերէն լեզուով
կը սորվէր: Հո՞նք Մեծ-մարտապանը, հո՞նք Մեծ-ազգա-
սպանը:

Գերդ կաթողիկոսի օրովն ալ կովկասեան իշխանու-
թիւնները մտաբերեցին ձեռք երկնցնել հայ զարթոնքներուն
վրայ: Խորիսա հայրապետը ըսաւ.

— Ընդէն. զէնք չունիմ որ դիմադրեմ: Այն օրը որ
«զարթոնքներուն ձեռք զարնէր այն օրը վերջին անգամ
«ըլլալով կը հնչեցնէմ Էջմիածնի դանդաղները, ու բոլոր
«եկեղեցականութիւնն ետին ձգելով կ'անցնիմ Տաճկաս-
«տան. կը յայտարարեմ՝ Ուստիոյ ամբողջ հայ ժողո-
«վրդին թէ ո՞ր հայը որ կ'ուզէ իր կրօնքը, իր ազգու-
«թիւնը պահպանել թող ինձի հետ զայ Տաճկաստան»:

Ըսածը ընող մարդ էր Գերդ կաթողիկոս. կրնա՞ր
հանգուործել այդ նախատիքին պետութիւն մը որ արեւել-
քի բրիտանական պաշտպանը կը հռչակուէր, ու եւրո-
պական քաղաքականութեան տարածելը Ասիոյ մէջ: Իսկ
հետո՞ւ կ'ընէր երեսօտայի կաթողիկոս—Հայրէի մը որ
ըսէ հայ ժողովրդին. «Եկո՛ւր հետս, անցնիմք Տաճկաս-
տան. հոն պահպանուի հայրենի կրօնքդ, ազգութիւնդ»:
Հեղուկութիւններուն էն անգութն է ըսպէ մը իսկ մտաբերել
այդպիսի գաղափար մը: Ու Հայրէի—կաթողիկոսը հրա-
ման տուաւ բոլոր հոգեւոր իշխանութիւններուն անձայն
անշնչով հայ նախակրթարանները յանձնել ուստական
իշխանութիւններուն: Հետո երբ մինչեւ իսկ այն օրերէն
երբ Գերդ կաթողիկոսի մահէն յետոյ Տեղապահութիւնը
լաւագոյն կը համարէր փակել հայ զարթոնքները բան թէ
հայ հոգեւորականութեան ձեռքով զանաւորուի իշխանու-
թեան յանձնել:

Ու եղբակցութիւնը:

Հայ ժողովուրդը այսօր իր ճակատագրին տէրը չէ.
այս պետութեան, այն պետութեան շահերը, նկատումնե-
րն են որ կ'ազդեն իր կեանքին վրայ, պիտի վճռեն իր
մահը կամ երկարակեցութիւնը: Եւ ինչո՞ւ մեր այս գե-
ւորութիւնը: Վասն զի ազգային միաբան քաղաքականու-
թիւն մը եւ զործունէութիւն մը չունինք: Փրկուելու հա-
մար թերեւս դեռ շատ ուշ չէ, եթէ սթափինք: Մեր «Ե-
ռազդոյն զօրշաղ» յօդուածով ցոյց տուինք ան ճամբան
որով ընթանալով միայն մենք կրնանք մեր կեանքին տէրը
ըլլալ, մեր շահերը մեր ձեռքովը պաշտպանել: Հայ ժողո-
վրդին մտաւորական, յեղափոխական եւ գրեթէ անու-
ժեռուն միաբանութեամբն է միայն որ պիտի կրնանք
փրկել ներկան, ապահովել ապագան:

ՃՇՄԱՐԻՏ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔԸ

Եւրոպայի հանրային կարծիքին վրայ լաւ ազդեցու-
թիւն ունեցան այն բողոքագրերը որոնք Մէրսինի եւ Ջէյ-
թունի վէպերուն առթիւ Հնչակեան Կուսակցութեան կող-
մէն Կ. Պոլսոյ վեց գեղարտեսները զրկուեցան: Նմանապէս
զոհուեցան անոնք տեղի տուաւ այն հերքմանը որ Բա-
րիդի «Թան» օրագրին մէջ երեւցաւ Օրմանեան պատրի-
արքին դէմ եղած սպանալիքի մը համար: Ծառանց էր
որ Սնգլիոյ եւ Ֆրանսայի լրջախոջ մամուլը առիթ չէր ու-
նեցած նպատակաւ լեզուով խօսիլ ազգային դատին հա-
մար աշխատող մարմիններուն վրայ: «Թան»-ի կամ
«Թայմզ»-ի նման լեռնութիւն Հնչակեան Կուսակցութեան
ուղղութեանը մասին նպատակաւ կարծիքներու արտայա-
տութիւնը անտարակուսելի նշան մըն է թէ մեր ընթացքը
հայ ազգին օգտակարապէս կը ծառայէ:

Մեզի համար բացարձակ ճշմարտութիւն է որ Հնչակ-
եան Կուսակցութիւնը կարող չէ ընդհանուր ազգէն բաժ-
նուիլ. մեր ուղղութիւնը պէտք է համապատասխանէ հան-
րային զգացումին, ազգային փոփոքին. անով միայն
կրնանք ամուր կուտանի մը վրայ կոխելով աշխատիլ:

Եւրոպա, Ամերիկա, ինչպէս նաեւ թիւրք կառավա-
րութիւնը իրարմէ անբաժան համարեցին հայ ազգն ու
հայ յեղափոխականութիւնը: Երբ կը կարգանք այն պաշ-
տօնադրերը որոնցմով Կ. Պոլսոյ Ֆրանսական գեղարտ-
Պ. Ֆանսյոն իր նախարարութեան կը տեղեկագրէ Հայաս-
տանի վիճակը, կը քննենք թէ մէկտեղ խառնուած են
հայ ազգին տառապանքները եւ այդ առթիւ տիրող յեղա-
փոխական կացութիւնը. իրարմէ չեն զատուիր: Թիւրք իշ-
խանութիւնն ալ նմանապէս չուզեց հայ յեղափոխութիւնը
նկատել իրը հայ ազգէն ուսանց անհատական մէկ գործը,
այլ զայն համարեց ընդհանուր հայութեան ծնունդը. ու
այս պատճառաւ ալ, փոխանակ միայն յեղափոխականնե-
րը փնտրելու եւ զանաւոր հալածելու, անխտիր հալածեց,
կոտորեց հայութիւնը:

Յեղափոխութիւնը նկատուեցաւ իրը հայ ազգին եւ
բնափոխականութիւնը: Այս ճշմարտութիւնը բնութեւնով անոր
համեմատ մեր պարտականութիւնները պէտք է կատարենք:
Հետեւաբար հայ ազգին իր ձեռքն, տրամադրութեանը,
զգացումին լաւ թափանցելով ըստ այնմ կը շարժինք:
Յեղափոխական ձեռնարկներուն հետեւանքները ինչ որ
ալ ըլլան, աղէկ թէ դէշ, բարեքն ալ ազգինն է, չարեքն ալ:
Երբ մոռնանք այս ճշմարտութիւնը եւ կարծենք թէ ու-
ղածնուս պէս կրնանք խաղաղ ազգին շահերուն հետ, ան
ատեն բնականաբար ազգը կը բաժնուի մենէ, կը խրաչի
մենէ, եւ յեղափոխականներն ալ կը նկատուին իրենք ի-
րենց զլուռն, իրենք իրենց հուշունի գործող անհատներ
որոնց կը թշնամանայ ազգը:

Երբ ազգը կը զատուի յեղափոխականներէն, երբ Եւ-
րոպայի համարումը կը պիտի մեր վրայէն, շահողը
թիւրք կառավարութիւնը կ'ըլլայ: Ինչ չափով որ ազգային
դատին պաշտպանները տկարանան ազգային համակրան-
քին ու բրիտանացի աշխարհին յարգանքին մէջ, նոյն
համեմատութեամբ ալ կը զօրանայ թրքական իշխանու-
թիւնը. ինչ որ մենք կ'որոշենք, սուլմանը կը շահի:
Ուստի կ'ուրախանանք երբ Հնչակեան Կուսակցութեան

ո՞ր եւ է գործը Եւրոպայի մամուլին հաւանութիւնը կը
ստանայ, հետեւաբար եւ ազգն ալ զոհունակութիւն կը
զգայ: Եւ ինչ որ հայ ազգին զոհունակութիւնն է, սուլ-
թանին աժդոհութիւնն է:

* * *

Հնչակեան Կուսակցութիւնը խելացի գործ մը ըրած
չէր ըլլար մեծ պետութիւններուն սպանական նստակներ
զրկելով: Երբ երկու կառավարութեան միջեւ կնճռոտ խըն-
դիրներ կը ծագին, անոնց հարթումը կը փորձուի օրինա-
ւոր բանակցութիւններով. յարաբերութեան խղումը կամ
պատերազմի յայտարարութիւնը հետեւանք կրնայ ըլլալ
խաղաղական ջանքերու ապարդիւն մնալուն: Մենք բնա-
կանաբար յաւակնութիւն չունինք մտքէ անցընելու թէ մեծ
պետութիւններուն հետ հաւասարէ առ հաւասար պիտի
խօսինք. այսպիսի հանգամանքներու մէջ բնականաբար
աւելի պարտաւոր ենք զոնէ հետեւիլ «հաւասարներու»
ընթացքին: Ուստի նախ պարտաւոր ենք միշտ հաստա-
տել մեր պահանջումներուն արդարութիւնը ու միանգա-
մայն անոնց միջազգային օրինաւորութիւնը, եւ զօհացում
խնդրել օրինական ճամբով. մեր խղական պատասխաննե-
րու վրայ միշտ կրնանք աւելի գործնական միջոցներու
դիմել:

Հնչակեան Կուսակցութիւնը մանաւորապէս Ջէյթուն-
ի պատկանող խնդիրներուն միջամտելու իրաւունք ունի:
Այդ իրաւունքը ստացած ենք այն միջնորդութեամբ որ
մեր ընկերներուն ձեռքով կատարուեցաւ Ջէյթունցիներուն
եւ վեց պետութեան ներկայացուցիչներուն միջեւ: Ու վեց
պետութեան ներկայացուցիչները դաշնագիր մը ստորա-
գրել տուին Ջէյթունի եւ թիւրք իշխանութեան միջեւ:
Երկու կողմն ալ պարտաւոր են դաշնագիրը յարգել. ով
որ անոր դէմ մեղանչէ, պէտք է իր գէմը ունենայ վեց
պետութիւնները: Այդ թիւրք կառավարութիւնը ոտնակոխ
ըրաւ դաշնագիրը, հետեւաբար Հնչակեան Կուսակցու-
թիւնը դիմելով դեսպաններուն օրինաւոր կերպով կը խնդրէ
իրենց միջամտութիւնը թիւրք կառավարութեան մօտ,
յարգել տալու համար դաշնագիրը: Վեց պետութիւնները
չեն կրնար մերժել այդպիսի միջամտութիւն մը: Ծնորդ մը
չէ որ կը խնդրուի իրենցմէ ալ իրաւունք մը կը պահան-
ջուի. իսկ երբ մեր այս արդար խնդրանքը անխելի մնայ
այն ատենն է որ մեր իրաւունքը յարգել տալու միջոցնե-
րու վրայ կը խորհինք: Անտարակոյն Եւրոպայի հանրային
կարծիքը պիտի չի գոտապարտէ մեզի այն ատեն:

Խնդիրը հետեւեալն է:

Ջէյթունի հանրաժանութիւնը Նազարէթ իշխանը զուար-
մը ստացած է թշուառութեան մէջ զանուղ Ջէյթունցի-
ներուն իրը հացագին: Յայտնի ճշմարտութիւն մըն է որ
պատերազմէ վերջ ժողովուրդը տառապանքներու կ'են-
թարկուի: Կոսէն ետքը Ջէյթուն թէ՛ սով կրեց եւ թէ հի-
ւանդութիւններ. իր բարեգործութիւնը քիչ մը ստակ զըր-
կուեցաւ հոն: Մէրսինի ձերբակալութիւններէն յայտնուե-
ցաւ այս գումարին առաքումը, ինչ որ սակայն բնաւ գաղտ-
նիք մը չէր: Մարաշի թիւրք իշխանութիւնը պատրուակով
մը Նազարէթ իշխանը Ջէյթունէն կը հրաւիրէ եւ կը բան-
տարկէ:

Այդ բանաւարկութիւնը բոլորովին ապօրինաւոր է.
իրաւ է որ թիւրք կառավարութիւնը շատ բարակը փնտռե-
լու սովորութիւն չունի. բայց Ջէյթունցիները առանձնու-
շնորհեալ են. վեց պետութիւնները անոնց զէնքերը վար-
դեն տուին, երաշխաւորելով անոնց ամէն ապահովութիւն:
Ուրեմն զրական իրաւունքի մը վրայ հիմնուելով կը խնդ-
րենք պետութիւններէն յարգել տալ իրենց երաշխաւորու-
թիւնը: Երբեք Ջէյթունցիները իրենց ընդունած դաշնա-
գրին պայմաններուն դէմ չեն մեղանչած:

Ասկէ զատ կայ նաեւ Մէրսինի խնդիրը որու մասին
«Մարտ»-ի Տրդ թիւին մէջ երկարօրէն խօսեցանք: Կա՛մ
Եւրոպական միջամտութեամբ լուրջ բարեկարգութիւններ
որոնցմով ապահովուի հայ ժողովրդին կեանքը սուլթա-
նին ու իր խուժանին դէմ, կա՛մ իրաւունք հայ ժողովրդին
ինքն իր գէնքով ինքզինքը պաշտպանել: Այս երկու պայ-
մաններէն մէկը պէտք է ընդունուի: Պետութիւնները որ
ստորագրած են Պերլինի դաշնագիրը պարտաւոր են յար-
գելու ալ Հայոց մասին եղած տրամադրութիւնները, ինչ-

պէս գործադրել տալին միւս յօդուածները, ինչպէս գործադրել կուտան Լիբանանի պայմանագրութիւնը, եւայլն: Մեր այս պահանջումն ալ օրինական է, ու օրինաւոր կերպով կը ներկայացնենք:

Առայժմ կ'երեւի թէ զեականները ուրիշ ժամանակէ աւելի լըջօրէն կը զբաղին մասնաւորապէս Կիլիկիոյ վերաբերեալ խնդիրներով, և յուսանք թէ մօտաւոր ժամանակներս հնարաւոր ըլլայ մեզի շնորհաւարութիւն մատուցանել գեաղաններուն, արդիւնաւոր միջնորդութեան մը առթիւ: Միայն մաղթենք որ յուսարարութեան չմասնութիւնը, ինչ որ կ'ացուցանէր կրնայ շատ ծանրացնել:

* *

Բարիկ «Թան» օրագիրը որուն արտաքին խնդիրներու մէջ կ'առաջարկուին հետ կ'ապերը ծանօթ են, գոհանալով ինչ կը յայտնէ այն բացատրական նամակին համար գործը թերթին խմբագրութեանը խրկած էինք, Օրմանեան պատրիարքին և Տատեան Արքիեպիսկոպոսին փաշային և զամ սպանալիքներու լուրին առթիւ: Մենք ալ կ'ազնայ այս պատահումներն օգտուել կուտակցութեան տեսութիւնները պարզելու և հանրութիւնը լուսարարելու համար:

Օրմանեան պատրիարք և Տատեան Արքիեպիսկոպոս իրենց ո՛ր և է նախորդներն աւելի պատասխանատու են, անհամեմատ կերպով շատ պատասխանատու, ազդին առջեւ: Մէկը՝ Պատրիարքութիւնը, միւսը՝ Ազգային վարչապետութիւնը ստանձնելով ամենամեծ ծառայութիւն մատուցին սուլթանին: Երբ Ֆրանսայի հանրային զգացումը ստատական բարբոսեցաւ և ժողովուրդը Պ. Հանութեան կը պահանջէր հզօր միջամտութիւն ինչպէս չայոց, Արտաքին գործերու նախարարը յայտարարեց Երեսփոխանական ժողովին բեմէն թէ «գոհացուցիչ կարգադրութիւններ եղած են պատրիարքական իշխանութեան վերահաս տատակամբ, օրինաւոր ժողովներուն բնարարութեամբ, և մնացած խնդիրներն ալ անյապաղ իրենց լուծումը կը զուտեն»: Այս պաշտօնական զեկուցումով Պ. Հանութեան բաւականութիւն տուաւ հաստատակց կարծիքին: Պատրիարքին և վարչութեան բնարարութեան զատ ուրիշ բարեկարգութիւն չունէր ծանուցանելիք: Գիւրին է մարտերէն թէ ռ'բանն ներք պիտի մնային Պ. Հանութեան և իր պաշտպան նա՞մ սուլթանը եթէ Օրմանեան եպիսկոպոսը և Տատեան փաշան կ'ալմը և պատրաստ գտնուած չըլլային պատրիարքութեան և վարչապետութեան համար: Այսպէս ուրեմն բացառիկ հանգամանքներու մէջ, բացառիկ կերպով պաշտօն ստանձնողները միանգամայն բացառիկ պատասխանատուութեան տակ են: Բայց ստոր փոխարէն տուան լուծին մըն ալ ունին. իրենք ալ իրենց ո՛ր և է նախորդներն աւելի սուլթանին պահանջկատ ըլլալու իրաւունքին մէջն են:

Բայց պիտի առարկուի թէ ինչ կրնան ընել պատրիարք և վարչութիւն. ո՛չ հրացան ունին, ո՛չ թնդանօթ, ո՛չ ալ կանխին հզօր պետութիւն մը իրենց պաշտպան: Այս անարկութեան ալ հիմնաւորութիւնը կ'ըմբռնենք, սակայն միակ զէնք մը ունին, կրնան զայն գործածել, բողոքաբան հրաժարական: Գիտենք թէ այսպիսի հրաժարական մը մեծ ազդեցութիւն պիտի ընէ, ու ևս ոչ իսկ Պ. Հանութեան պիտի համարձակի արդարացուցիչ փոփոխութիւն իր սուլթանին համար: Հայութիւնը կ'ամ այդ հրաժարականին կը սպասէ, կ'ամ պատրիարքական իրաւասութիւններու սահմանին մէջ կարգ մը գոհացումներու:

Այս տիպիկալ սպասումը պիտի ալմը ո՛ր և է սպասողութիւնը օգտակարութիւնը չենք տեսներ: Պատրիարքին և վարչութեան հրաժարականը պէտք է ինքնաբերաբար ըլլայ, հայ ազգին անդիմադրելի պահանջումին ծնունդը: Ո՛ր և է սպանալիքով ձեռք բերուած հրաժարական իր նպատակին չի հասնիր. պատրիարք և վարչութիւն կրն ընդհանրական ճշմարիտ ներքեւ ընկճուած կը բաշտին, ան աւանդ է որ մեր գաղին օգտակար կերպով բաշտած կ'ըլլան: Ահա այս մտածութիւնն է որ կը մզէ մեզի պատրիարքին և իր խորհրդականներուն նկատմամբ հայեցողական ընթացքի մը հետեւելու:

— Եւ սակայն սրբան ալ ազգին վիճակը ծանրանայ ո՛չ պատրիարք, ո՛չ Տատեան փաշա, ո՛չ ուրիշ ո՛ր և է ժողովական պիտի ուզեն բողոքելով բաշտել, և տալ սուլթանին կամքին հակառակօր վարձուքի մէջ գտնուել, պիտի բռնուի:

Հաւանական է, բայց թէ՛ Օրմանեան պատրիարք և թէ՛ Արքիեպիսկոպոս բաւական նրբամիտ են ըմբռնելու հա-

մար որ կրնա պահպանել գրգռուած իր ծայրագոյն աստիճանին համար, աշխարհիս վրայ չիկայ գործութիւն մը որ կարենայ արգելել այդ զայրոյթը մարմնացնող անձնաւորութիւններու երեսան գալը: Ո՛ր գնտակեց Աշըգեան պատրիարքը: Ուղղակի ժողովուրդէն բոլորած հնչական մը, առանց տակաւին ո՛ր և է հրահանգի Հնչական կուտակցութեան կողմէն: Ինչո՞ւ որ այդ ինքնածին հարուածը. վառն զի ալ չափը եկած լրացած էր: Աշըգեան պատրիարք իր երգումը ոտնակոխ ընելով, դաւած էր օրէնքի և իրաւունքի դէմ. ինքն ալ օրէնքէ և իրաւունքէ զուրկ նկատուեցաւ: Ամբողջ հայութիւնը սրտէն համարյոք մը առաքեց Յակոբին վեցհարուածներն:

Պատրիարքին և ազգային կեդրոնական վարչութեան զիտուն վերեւ առկալ սպանալիքը իր գործերէն կրնայ ծնել: Այսօր, ինչպէս երոպական մամուլը կը հաստատէ, «կարմիր արհաւիրքը» կը տիրէ հայ աշխարհին մէջ. հայութեան մարտիրոսութիւնը կը յառաջանայ անպարտաւ շարունակութեամբ. ահա՛ սպանալիքը:

ՀԱՃԸՆԻ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ

Թիւրք թերթերը հերքեցին «Թայմզ» թղթակցին Գահրէէն հեռագրած այն լուրը թէ Հաճընի ճամբուն վրայ չորս հայ սպանուել են, ու շատ մը հարստահարութիւններ տեղի ունեցել: Բայց ինչ որ շիտակ է՝ այն կը հերքէ թիւրք կառավարութիւնը: Տակաւին չի մտաբերել թէ պատուազուրկ վարչութեան մը յայտարարութիւնը նրա շանակութիւն չունի: «Թայմզ» հաղորդած իրողութիւնները շատ ճիշտ են և Կիլիկիոյ կացութիւնը օրէ օր կը ծանրանայ: Կ. Պոլսոյ անդիւստական զեականը սկսած է միջամտել, նախ պահանջելով Հաճընի համար բրիտանական կառավարիչ:

ՆՈՐ «ԿԱՊՈՅՏ ԳԻՐԲ»Ը

Տիրութեամբ կը բանանք վերջին «Կապոյտ Գիրբ»-ը որ 1898 փետրուարին ներկայացուեցաւ Անգլիոյ Խորհրդարանին և հիմակ հրապարակ կ'ըած է, ու տիրութեամբ կը փակենք զայն:

Մեր ամբողջ պատմութիւնն է որ զրուած է հոն արեւմտաւորներով, 1896 զեկտեմբերի վերջին օրերէն մինչև 1897 սեպտեմբեր 16: Նոր բան մը չիկայ հոն գրեթէ մեզի համար. մեր ցուրը պիտի ազնայինք ստիճանը, զիտակաւորներու չոր ու ազգու լեզուով, մեր ազգայնները, հաշտեցանքի մը ցուրտ կանոնաւորութեամբ իրարու ետեւ շարուած: Տուրքերու զանձան զեղծումներ, բանտարկութիւններ, բանտարկանքներու արուած անձնաքններ, հարստահարութիւններ, «բարեկարգութիւն» գործադրութեան կատակերգութիւնը, ջարդ թօքալ, բռնի կրօնափոխութիւններ, եւայլն եւայլն:

Դասեր ալ կան քաղելիք այդ «Կապոյտ Գիրբ» մէջ, մտանաւորապէս վառնի զեկտեմբեր և պատրիարքական սահմանադրութեան Գահրէէն կողմէն կատարած արշաւանքին առթիւ: Այդ զեկտեմբերի նկատմամբ մեր տեսութիւնները պարզեցինք «Մարա»-ի մէջ, ու մենք ցուով կը հաստատենք թէ մեր յայտնած վարկերը՝ այդ զեկտեմբերու սուղակի մեր մէջ յառաջ բերելիք ազգայններուն և քաղաքական աշխարհին առջեւ մեր գաղին առկա փնտրանքուն վերաբերմամբ, լիովին կ'արգարանան Կապոյտ Գիրբին հեռագրներուն ու տեղեկագրներուն մէջ:

ՆՈՒՐ ՍՏՈՒՈՒԹԻՒՆ

Կուտակցութեան կեդրոնական գանձարանը շնորհաւարութեամբ ստացած է հետեւեալ նուիրատուութիւնները.

ՌՈՒՄՆԻՍ, Սուլթանի Մասնաճիւղէն՝ 100 Ֆր: ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ Նահանգային վարչութիւնէն՝ 50 (յետուն) անգլ. սոկի:

ԵՐԻՊՏՈՍ, Ալեքսանդրիա, Տիկին Ֆ. Գ. Էն նուէր 1 անգլ. սոկի:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՈՒՅԻ Մասնաճիւղէն՝ 338 1 2 զը՝ ողջ:

ՌՈՒՍԻՈՅՆ, Կ. Վ. զեկտի Մասնաճիւղի «Անտը» խմբի անդամ Հայկէն 80 կոպէկ, Արտաւարդէն 80 կոպէկ, Սարէն 80 կոպէկ, Արշաւարդէն 80 կոպէկ, Վարդանէն 80

կոպէկ և համակրող Կ. Խորէնէն 1 ռուպլի. գումար 5 ռուպլ: ԼՈՆՏՈՆ Պ. Ա. Էն 1 շիլին: ՇՈՒՄԼԻՍ Վ. Հ. Էն 1 Ֆրանք: ՄԱՆՉԵՍՏԵՐ (Մ. Նահանգներ) Մասնաճիւղը ստացած է հետեւեալ նուիրները վարկան 5 աղար, Շաւարշ և վահան 2 ական տոլար, Կեանք, Տիգրան և Արշաւար 50 ական սկոպ. գումար 10 աղար 50 սկոպ:

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ

ՀՐԱՏԱՐԱԿ ՈՒԹԻՒՆ

ՀԵՂԵՎԵՐՆԻ ԿՈՒՍԵՆՑՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔԻ 1898 յունուար 1 Էն սկսած է հրատարակուել Լոնտոն: Առաջին, երկրորդ, երրորդ, չորրորդ և հինգերորդ թիւերը ըլլա տեսած են արդէն: Ահաւորակ Յրդ, Կրդ և Տրդ թիւերուն բովանդակութիւնը.

Թիւ 3, փետրուար 1

1. Արականութեան պատկանդարանները. ԱՐՓԻԱՐԱՐՓԻԱՐԵԱՆ.

2. Արեւը, Վիպակ. ՏԻԿԻՆ ՄԱՐԻ ՍՎԱՃԵԱՆ.

3. Զէյթունցի աղայ, բերթուած. ՎԱՀՐԱՄ ՍՎԱՃԵԱՆ.

4. Կովկասի Հայերը. ԲԵԼԻ ՄՈՐԱՆ.

5. Ժամանակակից պատմութեան ԼՂԵՐ. Կ. Պոլսոյ պահպանողական վարչութիւնները. — 1887-89. Վարչութիւն Մագոստ Սիմոն պէյի. ԱՐՓԻԱՐԱՐՓԻԱՐԵԱՆ.

6. Օրուան քաղաքականութիւնը. Հայկական խնդիրը Անգլիոյ և Ռուսիոյ ձեռքը. Լ. ՉԱՐԹՈՒՄԵԱՆ.

7. Ժամանց. Տոմար մը. ՍԿԵՊՏԻԿ.

Թիւ 4, 15 փետրուար

1. Անփոփոխ նպատակ. ԱՐՓԻԱՐԱՐՓԻԱՐԵԱՆ.

2. Կովկասի Հայերը, վերջ. ԲԵԼԻ ՄՈՐԱՆ.

3. Օրուան կեանքը. (Արեւի թեւաբանութիւնը. — Երբայրակցութեան շղթան. — Կրօնական պատերազմ մը. — Պատրիարք մը. — ՄԵԼՀ Հայաստան, մէկ Հայ. — «Զէյթուն» — «Բրիւլ ար Բարի» և Արշակ Զօպանեան. — Հայ միտքը) ՀՐԱՉԻԱՆ.

4. Արեւմտ յիշատակներ. ՎԱՀՐԱՄ.

5. Ֆրանսայի արեւելեան քաղաքականութիւնը. ԼԱՎԻՍ.

6. Օրուան քաղաքականութիւնը. Լ. ՉԱՐԹՈՒՄԵԱՆ.

Թիւ 5, մարտ 1

1. Հերոսները. ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ.

2. Հայ պանդուխտը, բերթուած. ՎԱՀՐԱՄ ՍՎԱՃԵԱՆ.

3. Ժամանակակից պատմութեան ԼՂԵՐ. Կ. Պոլսոյ պահպանողական վարչութիւնները. — 1889-91, Վարչութիւն Պ. Սահակ Ղազարոսեանի. ԱՐՓԻԱՐԱՐՓԻԱՐԵԱՆ.

4. Ֆրանսայի ուղեւոր մը Էջմիածնի վանքը՝ տանը և թիւերորդ գործուն. Ժ. Պ. ԹԱՎԵՐՆԻԼԻ.

5. Ֆրանսայի արեւելեան քաղաքականութիւնը, վերջ. ԼԱՎԻՍ.

6. Մարդ մը. Լ. ՉԱՐԹՈՒՄԵԱՆ.

Բաժանորդ գրուել ուղղորդները կրնան գրեթէ Նոր Կեանքի հասցէին (Կ. Ֆրանք, 309, ԼԼապրօր Կրով, Լոնտոն, «), զրկելով իրենց բաժնեկիւնը, կ'ամ գրեթէ իւրաքանչիւր քաղաքի Հնչական մասնաճիւղին ու անոր յանձնել զրամը:

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔԻ բաժնեկիւնն է Եւրոպայի համար տարեկան 10 և վեցամսեայ 5 Ֆրանք, Ամերիկայի համար տարեկան 2 ու վեցամսեայ 1 աղար:

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔԻ ԱՌՁԻՆ, ԵՐԿՐՈՐԳ և ԵՐԿՐՈՐԳ թիւերը ՍՊԱՌԱՄԸ ըլլալով մեր մօտ, կը խնդրուի անոնցմէ սրանք այդ թիւերէն ունին և «Նոր Կեանք»-ի հաւաքածոյ կազմելու մտադիր չեն, հաճի մեզ զրկել գտնուել: Իրական ծառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլան մեզի տալով: Այդ թիւերուն փոխարէնը կը հաշուենք իրենց բաժանորդագրութեան վրայ, զրկուած իւրաքանչիւր թիւի փոխարէն կ'ըկու թիւ:

Նոր բաժանորդ զրուարներուն ստիպուած ենք չորրորդ թիւէն սկսեալ զրկել: Այն բաժանորդներուն ստիպան ուրիշ յատկապէս մենք խնդրենք առաջին կրկն թիւերն ալ, կը խոստանանք զրկել անմիջապէս որ ունենանք անոնցմէ:

ՏՊԱՐԱՆ, ՀԵՂ. ԿՈՒՍԵՆՑՈՒԹԻՒՆ